

Mogel eta bere garaia

Jon Kortazar

MOGEL ETA BERE GARAIA

JON KORTAZAR

Gure azterketaren ardatza esalditxo ximple baten labur daikegu: Mogel bere aldiko gizona dogu. Bere aldiko literatura eta ideiak ezagutzen dituen literatoa.

Euskal Herriko literatura dela eta, eritzi zabal bat izan da urteokin: korrente literario guztiak berandu heldu direla. Egia esan, liburuak ez dira idatzi-ala argitaratu. Sortze eta argitaratze momentuen artean epe luzeago edo laburragoa izan dugu beti.

Eta hau argiagoa da XIX. mendeko hasieran Hego alde honetan idazten diren liburuekin (Mogel, Azkue, Uriarte).

Gaurko honetan, bada, hauxe dugu asmotzat. Bere bereak ditu, izan ere, hain hurbiletik ezagutzen zituen XVIII. mendeko korrente literarioak. Eta hau baieztatzeko arrazoi bi erabiliko ditugu:

- Arrazoi historioak.
- Arrazoi literarioak.

Horrela, gure hipotesis nagusia zera da: Mogel idazle neoklasikoa dugula.

D. ARRAZOI HISTORIKOAK.

Orain arte egin diran azterketek nahiko argi utzi dute puntu hau. Bere garaiko intelektualekin hartu-emon ugari izan zituen Mogelek. Hartu-emanok sailetan banandu ditzakegu.

- a) Larramendirekin dituenak.
- b) Bere momentuko linguistekin.
- d) Ilustratuekin, eta konkretuago Real Sociedad Bascongakoekin.

Eta zeresanik ere ez, Larramendirekin zituenak jorratuko ditugu lehenago.

Mikel Zaratek, eta geroago Zelaietak, Mogel eta Larramendiren arteko erlazioak sakondu ditue. Mogel Larramendiren eskolako zala esaten dute. Eta «eskola» kontzeptua kasu honetan lar ondo aplikatu ezinezkotan ba gaude ere, egia da Mogelek hurbiletik jarraitu dituela Larramendiren

1) Euskal hiztegiari buruzko eritziak: hiztegi aldetiko euskera txukuna egin behar da euskera ederra egin nahi badugu.

2) Helburuak. Larramendik honela esaten zuen: «Los que debieran estar más instruidos en lo dicho son los que están menos y los que hablan el vascuence indignamente». Larramendi horrelakoei zuzentzen zaie. Mogel ere bai. Maisu Juan barberuaren itzalpean XVIIIgn. mendeko ilustraduaren irudia estaltzen zaigu. Eta, susmatu dezakegunez, hor ditugu Mogel, hor ditugu Larramendi erderaz egiten zuten gizon kultoak euskaldundu nahiean. Eta alperriko lana ez zela aitortu behar, prestijio eta ahalmen politiko eta sozialaren jabe ziralako, gizonok.

Eta estamentu honetatik ezin ditugu abadeak ahaztu: «Sarri alkarregaz berba egin dogu, Bizkaiko jaun, abade ta nik legezko soñeko darabillen askoren nagitasun, alperreteria eta ardurarik ezaz» dinosku Mogelek:

Arazoa hauxe zan: euskara mundua, zientziak azaltzeko gai dela demonstratu. Eta Mogelen *Peru Abarka* ikuspegi kultural honetatik begiratu behar dugula uste dut.

Beraz, Mogelen ardura zenbait bide honetatik doa.

b) *Bere momentuko linguistekiko hartu-emanak:*

Momentu hartako literatura aldra haundia zientziekin lotzen zen. Feijóo erdal idazlea kasurako. Mogelek ere literatura eta zientzien arteko lotura zaintzen du. Baina, bere kasuan, zientzia filologia dugu. Hemen ere Larramendirekin zordun agertzen zaigu, baina arlo honetan Humboldt-en eskua nabaritzen da. *Peru Abarka*-n euskalkietaz egiten zaigun saiotxo hori, teoria konparatiboen adibidetxo bat baino ez genuke.

d) *Ilustratuekin hartu emanak.* Azkenengoz, Mogelek ba ditu zerikusiren batzuk Bergarako ilustratuekin. Loturok, familia giroz zetorkiozan Mogeli. Ezin dugu ahaztu bere aitak Medizina Akademiako sari bat irabazi zuela. Mogel bera, «socio literario» zen *Real Sociedad Bascongada*-n. Ba dago hirugarren datu garrantzitsu bat. Mogel Samaniegoren alegiek bultzaturik saiatu zen euskal alegiak egiten, bere loba Bixentak aitortzen zuenez.

Alegiok itzultzerakoan, iturri klasikoak aitortu zituen Mogelek, baina Vargas Ponce-ri idatzitako eskutitz batean, Samaniegoren izena estali egin zuen, ostera. Eta gaur egun, iturri hori ukaezinezkoa dugu.

Hauengandik literatura arazoetan hurbildu zen Mogel. Baina literatura arazoak bigarren alde batetan ikutuko ditugu.

Dirudienez, Mogelen hartu-emanak ez ziren alde honetan geratu, eta idea liberalak ezagutu zituen. *Peru Abarka*-ren kritika hasiz batera hasi zen beste eztabaidatxo hau: *Peru Abarca* Rousseau-ren Emilio eta basati onaren irudian oinarritua zegoela. Azkenengoz honetaz zerbait esan duena Zelaieta izan dugu, hainbat arlotan txalogarria den bere: *Peru Abarkaren berrirakurketan*. Zelaietaren ustez, Mogelek ez zuen Rousseau irakurri arrazoi bigaitik:

1) Mogel abadea zan: ez da sinesgarria, bada, Mogelek irakurriko zuenik. Behar bada, arrazoa izango du, baina zerbait ezagutzeko ez da beharrezko irakurtzea. Eta honetan historiagilek oso ondo eza gutzen duten datu bat aipatu beharko:

2) Frantziako iraultzako ideien berriemalle zihurrak, Frantziatik ihes egindako abadeak heurak zirela, kontraesana dirudi, baina zihurra da. Eta froga moduan aipatu dezakeguna zera da: Espainia herriak abadeakaitik zeukan gorrotoa: Oviedo. Beste aldetik, egintariak ere arau batzuk hartu zituzten herria eta abadeon artean kontaktuak urritzeko. Honela, komentuetan sartzen zituzten.

Baina dakigunez, Mogelek abade frantzesekin hartueman handiak izan zituen. Abade euskaldunak bere etxera aterpe bila zuzentzen zirelako, eta azken batean, *Peru Abarca*-n ere agertuko da, frantses bat hartu-eman herstuon seinale bezala.

3) Eta azkenez, Zelaietak kontutan hartu ez duen hirugarren datu bat ere ba dago. Rousseau eta Voltaire Euskal Herrira etortzeko izan ziren. Horrelako batek zera adierazten du: hemen ezagunak zirela, eta heuren ideiarekin bat etorren toki batera etorri nahi zutela. Inoiz aitatu da haien obra oso ondo ezagutzen zuela euskal kleroak. Jakina, esaldi orokor hau ez dakigu zein neurritan egokitzen zaion Mogeli. Baina kontu izanik, gizon kulto bateri buruz mintzatzen ari garela, ezagutzen zituela suposatzea ez da arriskutsua.

2) ARRAZOI LITERARIOAK.

Eta ardatz hau sail bitan bananduko dugu:

a) Mogelek XVIII. mendeko literatura kontzeptua nola onartzen duen ikusiaz.

b) XVIII. mendeko estiloa nola jarraitzen duen aztertuz.

Mogelen literatura, aro neoklasikoan kokatzen da oso-osoan. Eta arrazoi bigaitik sartzen dugu.

a) *Literaturaren kontzeptuaz.*

XVIIIgn. mendeko literaturak asmo argiak ditu idazten hasten de-nean. Literatura horrek literatura erabilgarria (utila) izan behar du. Esan nahi da, literatura gizartea aldatzeko gai dela esan nahi dute Mogelen garaiko idazleek.

Horrelako, XVIIIgn. mendeko literatura, literatura berezi bat bihurtzen da. Barrokoaren planteamentu estetikoetatik urruntzen dira. Eta horrek, uste izaten den baino garrantzi gehiago du, geroago ikusiko dugunez estilo neoklasikoak bere espresabide zehatzak aukeratu dituzte literatura hori aurrera eramateko.

Baina bueltatu gaituzan erabilkortasun (utilitate) kontzeptura. Literatura neoklasikoa literatura arraroa, anormala dugu, utilitate kontzeptu hortara lanaren zeregina menperatu dutelako. Gai aldetik: zeharkako bide bi aukeratzen dira: alde batetik: ohorezko literatura gaiten da.

Eta beste alde batetik, literatura didaktikoa idazten da.

Didaktismo bide hauetatik hurbil dago Espainako prosa zientifikoa: Feijóogandik hasi eta Jovellanosera. Eta beronen Reforma hasi baino lehenago eta Campomanesek agindurik, oso hedatuak dira XVIIIgn. mendean *Catecismo para campesinos* deitzen diran kartilak. Eta honelako argitarazioen helburuak nahiko argiak dira. XVIIIgn. mendeak aurrerapen ekonomiko ikaragarria agertu zuen. Aurrerapena ez zen Ekonomia aldetikoa bakarrik izan, baina arlo horretakoa ageria izan zen.

Uztak, geroago eta ugariago, eta aberastasun susmoa nabaritzen da Estatu osoan. Baina aberastasun hori lurraren jabeen eskuetara joango da batez ere: Eleiza eta jabe nagusien eskuetara. Baina, lurra lantzen zutenei, elementu teknikoak eta jakituriz ornitu ezker, argi dago aurrerapen ekonomikoak gorantza egingo zuela, eta aberatsago egingo zirela.

Honelako kartilen hedapena markatua izan zen, eta *Peru Abarca*-n ba dago haien oroimena.

Literatura *utilaren* bigarren bidea poesia dugu, eta poesiaren saillean alegiak. Mogelen inguruan zebilen, eta markinarrak Samaniego-ren kasua aztertuko du, ganetxotik ez bada ere. Samaniegok, mende honetan bere pisua hain argi agertzen utziko dituen klase ilustratu, eta Pinedo-k «notable rural» deitzen duen gizalderei zuzentzen die bere

lana. Zuzenago, Samaniego-ren alegiak Bergarako Seminarioan hazten ari ziren ikasleei zuzentzen zaie, ikasle diran artean, bere izaera taiutzeko helburuarekin. Hontaz ez dago dudarik.

Ezin dugu ahaztu, hortik irtengo diranek dirigente papel bat jokatuko dutela.

Mogelen irakurle gaiak —narratariorak, hitz teknikoa erabiltearren— ez ziran oso desberdinak izango. Hitzaurrean esaten denez, ilustratuentzat idazten du bere *Peru Abarca*. Ilustratuei euskera irakasteko, eta garai haretan honen erdaraz hitz egiteko ohitura aldatzeko, eta herri honetan zegoen elebitasuna —estamentu ilustratuak erdaraz, baserritarrak eta artesauak euskaraz— euskara hutsera bihurtzeko.

Baina egia da Mogelek oso argi zuzentzen duela nobela —hitza onartzen ba zait— abadeei ere. Ilustratuak eta abadeak ziren kultura gizonak euskaldundu beharrean dago. Eta nobela hortarako bide desberdinak erabiltzen ditu, modelo eta eredu desberdinak jartzen zaizkie estamentu bakoitzari. Baina eredu filologiko eta literarioz —klasiakoak itzulirik— nahi ditu abadeak euskararen alde jarri; ilustratuak, ostera, eredu tekniko, industria artesauaren deskribapenak eginik, nahiz eta teknikook aro pre-industrial batetan egon.

Eta honen azpian Mogelentzat dagoana zera da: euskera gai dela, gauza dela, tresna dela mundua adierazteko.

Alegiak direla eta, Mogelek ez zuen irakurle haundirik izan, ez zirelako bere bizitzan argitaratu. Baina, honetan ruralismo kutsua nabariagoa da. Azaldu dezadan kontzeptu hau. Alegietan ere, Mogelek ilustratuen ondoan hasten du bidea; Samaniego itzulirik, baserritarren ondoan bukatu: Samaniego-ren alegiak (gogoratu: latina zekien ikasleentzat eginak) baserri kutsuz atonduz. Eta dirudienez (Mogelen lobeak, Bixentak, argi eta garbi esango du hau) alegien irakurle gaiak, gazteak eta etxeburuak ziran, berak bere alegi batetan dinoanez.

Baina Samaniego eta Mogelen helburuak ere ez dira bardinak. Bion konparaketa txiki bat eginaz, honetaz konturatuko gara: Samaniegok gizartearen baloreak, balore etikoak irakasten dituela; Mogelek berriz, moralak, erlejioarekin lotuago diranak. Eta puntu honek bai suposatzen duela tradizionalismo joera.

Literaturari buruzko kontzeptu neoklasikoa burutzeko, bigarren ezaugarri bat aipatu beharrean aurkitzen gara: gozotasun kontzeptua. Baina hau, jadanik Mogelen estiloan sartzen den problema da.

Eta goazen, ba, Mogelen estiloa aztertzen. Kontzeptua argi iztearren, hasi gaitezen esaldi borobil batekin: Nonbaiten argi geratzen ba da, Mogel XVIIIgn. mendeko gizona dela, beraz, neoklasiko hutsa dugula, estiloaren azterketan da.

Mogelek oso-osoan onartzen ditu Neoklasizismoaren arauak: argitasuna, batasuna, aldakortasuna, neurria, ordena, egokitasuna. Baina hitzok, printzipio abstraktu hutsak ditugu eta goazen ba da. Mogelen estiloaren azterketa bat egiten.

1) Neoklasizismoaren hiru arau nagusiak. Oso ondo jakina denez, Neoklasizismoak sistema literario legez, hiru lege jartzen eta osotzen ditu: Ekintza, denbora eta espazio batasuna, sineskortasuna bilatzeko. Egia da, hiru arauok, batez ere Antzerkigintzan erabili zirela, baina Mogelen kasuan, Pero Abarca-n ere somatu ditzakegu. Egia esan, fikzio honetan, arauok jarraitu egiten dira:

a) Ekintza bat eta bakarra da Maisu Juan-i Peru alkate izan den herriko biziera erakustea, hortarako aitzaki literario zehatz bat erabiliz: Maisu Juan justiziatik ihes egitera behartua dago, liburuaren hasieran. Amaieran Alguazilak ez du Peruren etxean aurkituko, eta jadanik aske joan liteke. Amaiera harrigarria ba da ere, argia egokitasunaren aldetik. Hortxe dugu esaten ari garenaren froga: ekintzak hasi eta amaitu egin behar du: bakarra izanik.

b) Espazioa ere bat eta bera da. Peruren herria. Baina Markina-rekin zerikusi izan edo ez izan berdin zaigu, azken batean, espazio aldetik ere jokera sinesgarria erabili da: oinez heltzen dira lekuotara Maisu Juan eta Peru. Beraz, oso gauza sinesgarria.

d) Denbora aldetik eta behar eta logiko diran jauziak eginaz, hiru egun kontatzen ditu Mogelek. Hor ere sinisgarritasun oso pentsatua dugu.

Hiru arauok antzerkian erabiltzen ziran, eta *Peru Abarca*-n erabili ba ziran, beste arrazoi biak lagundurik izan zan: I) Narratzailearen desagerpen ia generalagatik eta; II) Autuz —Mogelen hitza erabiltzearren— osaturik izatea. Eta honek, beti teatroaren antz haundia ematen dio lan honi.

Baina puntu hau ikututzen ari garela, nobela den ala zer den, gure euskal herriko debateari buruz zerbait esan beharko dugu. Mogelek elkarrizketa generoan sartu zuen, eta bere eredia Vives zela aitortu zuen. Bere ustez, bada, Platon-en Elkarrizketen antzera egindako zerbait. Baina egia esan ba dira nobela bezala *EZ* onartzeko errazoi formalak: funtzio metalingustikoa behin eta berriro erabiltzea adibidez. Baina, ba dira aldeko errazoiak ere: pertsonaien eboluzioa nobelagintzaren ezaugarria dugu.

2) Mogelen estiloarekin jarraituz, bigarren ezaugarri nagusia zera dugu: adierazle aldetiko hedadura. Hauxe dugu kontzeptua: Mogelek, eta ezaugarri hau batez ere bere alegietan agertzen zaigu, esaldi ez-

progresiboak erabiltzen ditu. Eta zehetzago, taiu erretoriko, harriduren errepikazio oso ugariak izango dira bere alegietan, eta, bueno, *Peru Abarca*-n ez da ezaugarri lar ageria. Baina hiztegien pilaketa pentsatu baino ez dugu nobelan —eta ez bakarrik poesian— agertzen dela nabaritzeko.

3) Hirugarrena, eta esan dugunarekin oso lotuta dagoena, erretorikaren jarraipena dugu. Eta hirugarren hau azaltzeko bere poesia jarraitzen dot. Mogelek erdararen metrika jarraitzen du, horrek esan nahi duen guztiarekin.

Erdararen puntua onartzen du: pareadu eta kuarteta erakoak ditu nagusiak. Salbuespen bezala zortziko bat eta bakarra agertzen da. Izenburu azpian zortziko dela espreski jarria.

Baina ba dira beste arau batzuk. Hiperbatonaren agerpena Euskal Herrian poesia klasikoa eredu bezala erabili den bakoitzean bezala, enkabalgamentuaren agerpena, «verba dicendi» behin eta berriroko azpimarkatzea eta, azkenez, pertsonaiak zerbait esaterakoan darabilen naturaltasun falta. Baina alegiok *Peru Abarca* baino arinago idazti ziran, eta nobelaren estiloa, duda gabe, askoz hobea dugu. Naturaltasunez, egokitasun handiz egina baitago.

Eta amaitzeko, bai alegietan eta bai eta *Peru Abarca*-n ere, Mogelengan, bere mendeko hainbatetan hainbat idazlerengan bezala, estetika barrokoaren aurkako estiloa sumatzen dugu. Eta susmatzea puntu bitan agertzen da:

— Metaforaren erabilera eskasean.

— Eta behin eta betiko literatura neoklasikoaren ezaugarri bezala geratzen den prosaismoan.

Orain gutti, aldizkariak esan dutenez, Mogelek merezi ditu grin bako irakurketak. Eta, beharbada, bukaera bezala, esaldi honek zerbait balio izango digu: Mogel da tradizionalista, baina, hala ere, bere garaiko literatura erabili du. Ba zen tradizioaren aldeko gizona, baina progresoak ez zuela lotzerik ikusten zuen. Eta tradizionalismoaren sinbolo bezala irakurtzen dugun *Peru Abarca*ren amaiera gogoratu nahi nuke: Maisu Juan ez da Peruren baserrian geratzen, hirira itzultzen da. Eta, agian, Mogelek agur egingo zion Peruren —bere idealaren— baserriko aterpetik.

Mundaka

1981 - Azaroak - 27